

باسمه تعالی

عنوان کرسی: نسبت ادله توحید افعالی با واسطه گری حقیقی اولیای الهی

ارائه دهنده: حجت الاسلام دکتر سینا علوی تبار (مدرس جامعه المصطفی العالمیه)

ناقد اول: حجت الاسلام دکتر محمدباقر قیومی (استادیار جامعه المصطفی العالمیه)

ناقد دوم: حجت الاسلام دکتر جواد جعفریان (استادیار جامعه المصطفی العالمیه)

مدیر کرسی: دکتر امیرحسین پاشایی (مدرس دانشگاه مجازی المصطفی)

مکان: دانشگاه مجازی المصطفی

زمان: سه شنبه (۱۸ اردیبهشت ۱۴۰۳)، ساعت ۱۲:۳۰

در این کرسی که با تلاوت آیاتی از کلام الله مجید آغاز گردید، در ابتدا مدیر کرسی با ارائه ضوابط و نحوه مدیریت کرسی به تبیین مسئله پرداختند و سپس از حجت الاسلام دکتر علوی تبار به عنوان ارائه دهنده کرسی درخواست نمودند که مطالب خود را ارائه نمایند.

در ادامه، ارائه دهنده حجت الاسلام دکتر علوی تبار به بررسی رویکرد مدنظر خویش نسبت به موضوع کرسی پرداختند و موضوع را به شرح زیر بررسی نمودند:

توحید افعالی و ولایت تکوینی اهل بیت علیهم السلام دو اصل مقبول نزد اکثر متکلمان شیعه محسوب می شوند. اما این دو در ابتدا متناقض و متنافی به نظر می رسند چرا که ظهور توحید افعالی در عدم نقش آفرینی غیر الله تبارک و تعالی در هستی و ظهور ولایت تکوینی اهل بیت علیهم السلام در نقش آفرینی واقعی و خارجی در عالم است. چگونگی جمع بین توحید افعالی و واسطه گری اولیاء الهی و نحوه تفویض امور به واسطه ها دو سوال اصلی این مقاله می باشد. مراد از واسطه گری حقیقی یا همان ولایت تکوینی اهل بیت علیهم السلام آن است که ایشان حقیقتاً قدرت تصرف در عالم هستی را داشته و به اذن الله تبارک و تعالی تغییرات و تصرفاتی در عالم می کنند و این واسطه گری صرفاً در حد علیت اعدادی باقی نمی ماند. به بیان دیگر ولایت تکوینی اهل بیت علیهم السلام به معنای قدرت خارق العاده داشتن ایشان بر تصرف در هستی و موجودات است.

در اصل تحلیل توحید افعالی مقالات متعددی نگاشته شده است که نزدیکترین آنها به مقاله حاضر عبارتند از: تاملی در امکان جمع توحید افعالی و نظام علیت (تحلیل دیدگاه ها) نوشته محمد حسن قدردان قراملکی. در این مقاله به تحلیل چهار دیدگاه عاده الله، علل طولی، علل اعدادی و تشان پرداخته و نظر حق را روشن ساخته است. واکاوی دیدگاه آیت الله صافی درباره ادعای ناسازگاری ولایت تکوینی با توحید افعالی نوشته ریحانه حقانی که صرفاً به تحلیل انواع معانی ولایت تکوینی از نگاه آیت الله صافی پرداخته و یک قسم آن را با اطلاق روایات و آیات ثابت کرده است. توحید افعالی و رابطه آن با افعال اختیاری انسان نوشته حسین غفاری؛ چالش تبیین های کلامی در مشکله توحید افعالی خداوند و فعل اختیاری انسان نوشته محمد سعیدی مهر؛ توحید افعالی در نظام فلسفی ملاصدرا نوشته علی محمد ساجدی. اما هیچ از مقالات مذکور و سایر پژوهش ها مستقیماً در صدد گردآوری تمام ادله توحید افعالی و روشن ساختن نسبت آنها با واسطه گری اولیاء الهی نبودند. توحید در لغت به معنای یکی کردن و یکی دانستن است.

اما در اصطلاح فقط به معنای یکی دانستن و باور به یکتایی موجود دارای صفات کمالی مطلق و بدون نقص است. توحید در قرآن به کار نرفته ولی در سخنان اهل بیت علیهم السلام بسیار مورد استفاده قرار گرفته است. توحید افعالی نیز به معنای یکی دانستن فاعل افعال محقق شده در عالم و استناد تمام افعال به حضرت حق میباشد. توحید افعالی به دنبال اثبات دو مدعای اصلی است:

- حضرت حق در صدور افعال خود نیازمند هیچ موجودی در عرض خود و هیچ شریک و یاور نیست و تمام افعال تحت سیطره، قدرت و اراده حضرت حق قرار دارند.
- هیچ موجودی توان انجام کاری را بهطور مستقل نداشته و ماسوی الله همه در صدور افعال خود نیازمند به اذن و اراده حضرت حق هستند.

اثبات توحید افعالی

ادله عقلی:

راه حل اول: (اثبات توحید افعالی از طریق وجود رابط بودن ماسوی الله)

این استدلال از سوی علامه طباطبایی مطرح گشته است. صورت منطقی استدلال علامه طباطبایی با کمی تصرف از این قرار است:

- علیت و معلولیت تمام هستی را فرا گرفته و هر موجودی یا علت است، یا معلول و یا هم علت است و هم معلول البته از دو جهت مختلف.

- سلسله علل به علتی ختم میشوند که آن علت، علما العلل بوده و معلول چیز دیگری نیست و آن همان واجب تعالی میباشد.
- واجب تعالی دارای وحدت حقه حقیقیه است و فرض دو نیز برای واجب تعالی محال می باشد.
- هیچ معلولی از علت فاعلی و تام بینباز نیست.
- در عالم هر چه هست معلول حضرت حق میباشد.
- علیت و معلولیت در مدار وجود است. یعنی وجود علت، علت است و وجود معلول، معلول است.
- پس وجود معلول که طبق اصالت وجود تمام هستی معلول را فرا گرفته، وجود رابط و نیازمند و عین فقر بوده و قائم به علت خود (خداوند متعال) میباشد. به عبارت دیگر ما سوای خداوند موجودات فی غیره بوده و در مقایسه با علت خود هیچ استقلالی ندارند.
- وجود رابط هیچگاه موصوف صفت و حکمی قرار نمیگیرد و هر حکم و اثری که بر وجود رابط بار میشود، در حقیقت از آن وجود مستقل است. یکی از احکامی که به وجود رابط در نظر بدوی و غیردقیق داده میشود فاعلیت و ایجاد است. پس طبق نظریه وجود رابط معلول، نباید این حکم هم برای خود وجود رابط باشد.

راه حل دوم: (اثبات توحید افعالی با تمسک به امکان ماهوی موجودات)

- اشیاء ماهیاتی دارند و با لحاظ بعد ماهوی دارای وجود فینفسه و مستقل هستند.
 - ما سوای خداوند معلول هستیم؛ چرا که همه ممکن بوده و هر ممکنی معلول است.
 - خداوند متعال علما العلل میباشد و همه موجودات با واسطه یا بیواسطه به او ختم میشود.
- نتیجه: خداوند متعال علت فاعلی همه موجودات است. زیرا در معلولهای با واسطه نیز قاعده «علة العلة علة» جاری شده و علت فاعلی بودن خداوند اثبات میشود. به عبارت دیگر همه علتهای عالم، علت فاعلی بالتسخیر بوده و مسخر حضرت حق هستند.

راه حل سوم: (اثبات توحید افعالی از طریق امتناع توارد دو علت بر معلول واحد)

- اگر بگوییم وسائط فیض علت حقیقی برای موجودات مادون خود هستند، لازم می آید دو علت یعنی خداوند متعال و واسطه بر معلول واحد وارد شوند.
- توارد دو علت بر معلول واحد محال است.

نتیجه: وسائط نمی توانند علت واقع شوند و تنها علت صدور اشیاء و افعال متعدد خداوند متعال است.

راه حل چهارم: (اثبات توحید افعالی از طریق تحلیل صفات کمالی خداوند متعال)

- خداوند متعال واجب الوجود بالذات بوده و تمام کمالات وجودی را دارا است و هیچ نقص و محدودیتی در واجب تعالی راه ندارد.
- هر موجودی که در افعال خود نیازمند موجود دیگری است یا فعلی خارج از اعمال قدرت او صادر می شود، ناقص و محدود است.

نتیجه: خداوند متعال در انجام افعال خود به هیچ موجود دیگری نیاز نداشته و او در تمام افعال خود مستقل و با اراده کار می کند.

ادله نقلی

راه حل پنجم: (اثبات توحید افعالی توسط آیات قرآن کریم)

راه حل ششم: (اثبات توحید افعالی از طریق روایات ردکننده تفویض)

شیخ صدوق در کتاب اعتقادات روایتی را از امام رضا علیه السلام نقل میکند که ایشان مفوضه را شدیداً ذم کرده اند. مفوضه کسانی هستند که قائل به واگذاری امور خلق و رزق به امامان علیهم السلام می باشند. شیخ صدوق مفوضه را بدتر از یهود، نصاری، مجوس و بدتر از تمام بدعتگذاران و فرقه های گمراه میدانند.

امام رضا(ع): هر کسی که گمان کند خداوند متعال امر خلق و رزق را به حجت های خود واگذار کرده است قائل به تفویض شده و قائل به تفویض مشرک است.

گروهی از شیعیان درباره بحث تفویض امر خلق و رزق به امامان علیهم السلام نزاع کردند. برای رفع اختلاف نزد محمد بن عثمان (یکی از نواب اربعه امامزمان علیهم السلام) رفتند، ایشان این مسئله را با حضرت بقیه الله ارواحنا له الفداء مطرح کرده و در پی آن توقیعی از ناحیه مقدسه صادر گردید: «أما الائمة علیهم السلام فإنهم یسألون الله تعالی فیخلق و یسألونه فیرزق ایجاباً لمسألتهم و اعظماً لحقهم» در این توقیع امر خلق، رزق و... فقط به الله تبارک و تعالی نسبت داده شده است و اهل بیت علیهم السلام واسطه و علت حقیقی قلمداد نشده اند.

نتیجه گیری

توحید افعالی به معنای یکی دانستن افعال محقق شده در عالم و استناد حقیقی تمام افعال به حضرت حق میباشد. بر اساس توحید افعالی، در عالم هیچ موجودی استقلالاً و بدون نیاز به حضرت حق نمیتواند تأثیر و علیت در عالم داشته باشد. قرآن کریم در عین حال که با آیات متعدد به توحید افعالی اشاره میکند، نظام واسطه ها را نیز امری مقبول و حتمی قلمداد کرده است و روایات مطرح شده در عدم وساطت اولیاء الهی در تدبیر عالم ناظر به تفویض معتزلی بوده و در صدد رد عقائد غلات که شأن استقلاللی برای اهل بیت علیهم السلام قائل بودند، میباشد.

اولیاء الهی در مقام مقایسه با موجودات دیگر وجودی مستقل بوده و در سلسله نظام طولی عالم تقدم علی و رتبی دارند، اما در مقام مقایسه با خداوند متعال وجودی ربطی و فقیر میباشند. اینکه اولیاء الهی در عرض خداوند متعال تأثیر حقیقی و استقلالی داشته باشند قطعاً منجر به نقص و محدودیت در اراده و قدرت حضرت حق میشود اما اگر در طول علیت حضرت حق و به اذن تکوینی خداوند متعال تأثیرگذاری حقیقی بکنند هیچ منافاتی با قدرت و اراده بینهایت حضرت حق نخواهد داشت و فقط به خاطر نوع چینش نظام هستی و ضعف موجودات مادون این واسطه‌گری اولیاء الهی محقق میشود. ولی الهی اولاً در عرض خداوند متعال اقدام به خلق، تدبیر و روزی دادن نمیکند و خودش با قطع نظر از خداوند متعال از هیچ قدرت و اراده‌ای برخوردار نیست. ثانیاً اینگونه نیست که او مستقلاً و بدون نیاز به خداوند متعال و براساس مصالحی به تدبیر عالم بپردازد.

بلکه از سوی خداوند متعال مأذون هست که به صورت غیر استقلالی به رتق و فتق امور عالم بپردازد و این همان فاعلیت طولی خداوند و وسائط فیض است که مورد تأیید عقل و نقل قرار گرفته است. البته در نظریه فاعلیت طولی صدور هر فعلی از سوی واسطه‌ها منوط به اذن و اراده جدید خداوند متعال در همانحال صدور میباشد و همینطور واسطه‌ها نمیتوانند مقدرات حتمی خداوند متعال را با اراده و اختیارشان تغییر داده و در برخی از امور که در حیطه قدرتشان نیست دخالتی بکنند. واسطه محض و علت اعدادی بودن اهل بیت علیهم السلام نیز مورد قبول نمیباشد چرا که اولاً علیت اعدادی فقط در مادیات معنا دارد و در مجردات و عوالم بالاتر نیازی به اعداد و زمینه سازی چیزی نیستیم و ثانیاً براساس مبانی وجود شناختی همچون تشکیک وجود، قاعده الواحد و قاعده امکان اشرف ثابت شده است که وسایط از وجودی اشرف و کامل برخوردار بوده و موجودات مادون در حقیقت رقیقه‌ی موجود مافوق خودشان هستند.

از این رو وسائط علیت حقیقی داشته و حضرت حق به دلیل وحدت محض و نداشتن سنخیت با موجودات مادون، رتق و فتق موجودات مادون را به وسائط واگذار کرده است و این نیز به خاطر محدودیت قدرت حضرت حق نیست بلکه به سبب ضعف قابلیت قابل است.

پس از ارائه تفصیلی حجت الاسلام دکتر علوی تبار، ناقد اول حجت الاسلام دکتر جواد جعفریان در مقام طرح برخی اشکالات به بیان مطالب زیر پرداخت:

- مفهوم شناسی وساطت در مقاله نبود ولی در ارائه بود.
- بحث رو بیشتر روی تفویض بردید ولی عنوان درباره اولیاء الله است و واسطه‌گری تفویض عام است از این عنوان.
- مقاله ربط دقیق به وساطت اولیاء ندارد.
- مفهوم شناسی باید بسیار کامل تر باشد (مفهوم توحید افعالی، واسطه‌گری و ...)
- اصول موضوعه ای مثل اختیار باید ذکر شود.

- باید توضیح دهید اساساً در وجود رابطه که عین ربط است واسطه‌گری امکان دارد یا خیر؟
 - در راه حل دوم که مشائی است و شما ارائه دادید در این جا سلسله طولی در نظر گرفته می شود و اینکه گفتید وجود ماهوی درست نیست و وجود استقلالی است در آنجا.
 - در توارد دو علت بر معلول، اصلاً نباید می آوردید و تخصصاً خارج است.
 - در راه حل چهارم تعریفی دادید که خدا کارهای خودش را خودش انجام می دهد که معنای توحید افعالی نیست چون واسطه‌گری ای اینجا رخ نمی دهد.
 - در روایتها، روایتها قابلیت فهم متفاوتی دارند و می تواند به یمن و برکت ائمه به حساب بیاید و نه ولایت تکوینی.
 - علل اعدادی با حیثیت تقیید متفاوت است. مجاز، مجاز عرض نیست بلکه فلسفی است.
 - فاعلیت طولی با جبر هم سازگار است، این را باید حل کنید.
- در ادامه جلسه، نوبت به ارائه مطالب و نقد ناقد دوم رسید که حجت الاسلام دکتر محمدباقر قیومی به موارد زیر پرداختند:
- ارائه بهتر از متن مقاله بود.
 - چکیده باید خلاصه اندیشه باشد و نتایج را بگوید.
 - در پیشینه باید تکمیل کرد و به متون قدیمی تر هم اشاره کرد.
 - مفهوم توحید افعالی انواعی دارد که باید به آن بهتر پرداخته شود.
 - گاهی جوابها به نوع یکسان توحید افعالی برنمیگردد.
 - مفهوم شناسی ولایت و واسطه‌گری باید تقویت شود.
 - مسئله اصلی پیوند و رابطه توحید افعالی است با واسطه‌گری این این رابطه اصل مسئله است.
 - برخی از ادله ضعیف در اثبات هستند مثلاً ادله عقلی را باید اشاره کنید که در کتاب و مکتب جواب می دهد.
 - برخی از ادله مثل امکان ماهوی موجود است که ارجاع ندارد و از ماهیت این استدلال بر نمی آید.
 - در ادله نقلی مثلاً راه حل ۵ ادله که آوردید درباره اخلاق است و لزوماً به توحید افعالی نمی رسد و نیاز به تبیین دارد.
 - حق تعالی فاعل قریب است یا بعید؟ چرایی آن مهم است. در حکمت متعالیه حق در حالی که وسائط دارند علت قریب است برخلاف فضای مشاء.
 - فاعلیت طولی رها شده حتی در نظریه کسب، برای درست کردن اختیار است. طولیت معانی و شقوق مختلف دارد.
- در انتهای جلسه نیز ضمن طرح پرسش‌های حضار و سایر مطالب طرح شده توسط ناقدین، ارائه دهنده به انتقادات و سؤالات پاسخ داده و با جمع بندی مدیر کرسی، جلسه با ذکر صلوات بر محمد و آل طاهرینش به پایان رسید.